

BOGDAN M. WAWRZYNIAK,  
BOLESŁAW WOJTASIK  
*Akademia Techniczno-Rolnicza Bydgoszcz*

## TENDENCJE ZMIAN POZIOMU WYKSZTAŁCENIA LUDNOŚCI ROLNICZEJ

### 1. Wstęp

Wykształcenie jest ważną kategorią edukacyjną, obrazującą potencjał intelektualny ludności danej zbiorowości społecznej. Poprzez pryzmat wykształcenia poznajemy nie tylko formalny status osób z cenzusem określonej szkoły, ale także zakres intelektualnego identyfikowania się z zawodem, możliwości podnoszenia kwalifikacji zawodowych i motywowania do poszerzania horyzontów myślowych.

Przez dłuższy okres czasu wykształcenie nie było przypisane do zawodu rolnika, ponieważ błędnie sądzono, że zawód ten można wykonywać bez podbudowy teoretycznej, na zasadzie prób i błędów i na drodze naśladownictwa starszego pokolenia. Aczkolwiek praktyka i doświadczenie odgrywają w rolnictwie ogromną rolę, to w miarę pojawiania się wielu innowacji rolniczych, proste powtarzanie czynności ojców okazało się niewystarczające. Uświadomiono sobie potrzebę bazowania na podbudowie kształcenia szkolnego.

W latach 60. dziedziczenie gospodarstw powiązano z potrzebą legitymowania się świadectwem ukończenia zasadniczej szkoły rolniczej lub równorzędnej jednostki typu szkoły przysposobienia rolniczego albo zespołu PR. Na bazie przemian strukturalnych w rolnictwie lat 90. zrezygnowano z tego „gorsetu” krępującego swobodę obrotu ziemią i wystarczyło zaświadczenie z urzędu gminy o odpowiedniej praktyce.

Dopiero w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego z 2003 r. wykształceniu przywrócono należną pozycję. Rolnika uważa się za wykształconego, jeśli uzyskał świadectwo (dyplom) ukończenia zasadniczej, średniej lub wyższej szkoły. Ekwiwalentem wykształcenia jest 5-letni staż pracy w rolnictwie.

### 2. Retrospektywne spojrzenie na wykształcenie rolnicze

Badaczy od dawna intrygowało pytanie, czy istnieje jakiś istotny związek między poziomem wykształcenia a osiąganymi wynikami produkcyjnymi, czy rolnik z rutyną, doświadczeniem, praktyką, a także tradycją może brać górę nad osobą co

prawda starannie wykształconą, ale bez znajomości tajników przyrody i rytmu zdarzeń w gospodarstwie, który jest zaprogramowany przez zjawiska fenologiczne.

Do naukowców, którzy jako pierwsi udokumentowali w sposób ścisły wpływ wykształcenia na efektywność gospodarstw chłopskich należy zaliczyć Z. Małanicza. Na podstawie analizy wyników produkcyjnych 500 gospodarstw indywidualnych, prowadzących rachunkowość rolną w latach 1957-1958, podzielonych na trzy grupy według stopnia wykształcenia, wykazał zależność między wykształceniem a wskaźnikami produkcyjnymi i ekonomicznymi. Małanicz swymi badaniami objął rolników legitymujących się następującymi stopniami wykształcenia, a mianowicie: 1) cztery klasy szkoły podstawowej, 2) pięć klas szkoły podstawowej i więcej oraz 3) średnie ukończone i nieukończone [Małanicz 1965].

Podobne badania były prowadzone przez innych badaczy (np. J. Górka-Niwiński), ale na ogół wyniki mówiły o znaczeniu wykształcenia jako wartości wyższego rzędu, pozwalającej na interpretację zjawisk rolniczych poprzez pryzmat szkolnego przygotowania zawodowego, wyjaśniającego w sposób teoretyczny procesy zachodzące w przyrodzie.

Nadal nie było odpowiedzi na pytanie, jaki jest poziom wykształcenia ludności rolniczej jako zbiorowości społecznej, a nie tylko wybranej grupy respondentów poddanych badaniom naukowym. Takiego zbiorczego zestawienia dostarczyły wyniki narodowych spisów powszechnych z 1970 i 1978 roku, w których wyodrębniono grupę rolników indywidualnych. Obraz wyłoniony w trakcie tych spisów wykazał, że dominującym rodzajem wykształcenia jest wykształcenie podstawowe i poniżej podstawowego, które łącznie w 1970 roku stanowiło 94,6%, zaś w 1978 roku – 88,2% (tabela 1).

Tabela 1

Poziom wykształcenia ludności rolniczej (w %)

| Rodzaj wykształcenia | 1970  | 1978  |
|----------------------|-------|-------|
| Wyższe               | 0,1   | 0,2   |
| Średnie              | 1,3   | 2,9   |
| Zasadnicze           | 3,6   | 8,5   |
| Podstawowe           | 42,3  | 57,2  |
| Poniżej podstawowego | 52,3  | 31,0  |
| Nie ustalono         | 0,4   | 0,2   |
| Razem                | 100,0 | 100,0 |

Źródło: Dane Narodowych Spisów Powszechnych z 1970 i 1978 r.

Niski poziom wykształcenia ludności rolniczej – obok skutków gospodarczych – stanowił zasadniczy czynnik ograniczający uczestnictwo w szeroko rozumianej kulturze. Istotną barierą był także brak wolnego czasu (niska wydajność pracy), słaby rozwój placówek kulturalno-oświatowych na wsi oraz brak wykwalifikowanej kadry organizatorów życia kulturalnego.

Inny sposób spojrzenia na poziom wykształcenia ludności rolniczej zaproponował M. Jerzak. Chcąc uzyskać obiektywną miarę potencjału intelektualnego wsi, odszedł od procentowych wskaźników określających udział ogólnej reprezentacji rolników z posiadanym cenzusem, na rzecz wskaźnika koncentracji jednostek kwalifikacyjnych. Tego rodzaju pomiar określił mianem pomiaru analitycznego, przy czym umownie za jednostkę kwalifikacji przyjął „statystycznego rolnika”, który ukończył zasadniczą szkołę rolniczą [Jerzak 1984].

Na 49 ówczesnych województw, powyżej średniej wynoszącej 17,4 procent jednostek kwalifikacyjnych znalazły się 23 województwa (46,9%), zaś poniżej 26 województw (53,1%). Wśród badanych województw w 1982 roku najwyższy wskaźnik kwalifikacji rolniczych osiągnęło woj. poznańskie (30,2), leszczyńskie (26,0) oraz piłskie (25,9). Na drugim biegunie wśród województw o najniższym wskaźniku kwalifikacji rolniczych można wymienić woj. krośnieńskie (8,7), nowosądeckie (11,1) i rzeszowskie (11,2) (tabela 2).

Koncepcja spojrzenia na poziom kwalifikacji rolniczych poprzez pryzmat obliczonych wskaźników jest godna polecenia, ponieważ sprowadza to wykształcenie do jednego mianownika i pozwala także na prowadzenie badań na szczeblu powiatu, gminy, sołectwa, a nawet pojedynczej wsi. Być może czynnik ten, określany dotąd eufemistycznie jako czynnik ludzki w rolnictwie, będzie bardziej doceniony w badaniach.

Tabela 2

Koncentracja kwalifikacji rolniczych w rolnictwie indywidualnym (1982 r.)  
(średnia – 17,4 proc. j.k.)

| Województwa<br>poniżej średniej | Liczba jednostek<br>kwalifikacyjnych | Województwa<br>powyżej średniej | Liczba jednostek<br>kwalifikacyjnych |
|---------------------------------|--------------------------------------|---------------------------------|--------------------------------------|
| Białkopodlaskie                 | 16,1                                 | Białostockie                    | 22,2                                 |
| Bielskie                        | 11,3                                 | Bydgoskie                       | 23,0                                 |
| Chełmskie                       | 16,1                                 | Ciechanowskie                   | 21,2                                 |
| Częstochowskie                  | 12,2                                 | Elbląskie                       | 22,6                                 |
| Gorzowskie                      | 14,9                                 | Gdańskie                        | 21,2                                 |
| Jeleniogórskie                  | 13,6                                 | Koszalińskie                    | 22,8                                 |
| Kaliskie                        | 12,8                                 | Leszczyńskie                    | 26,0                                 |
| Katowickie                      | 12,0                                 | Łomżyńskie                      | 20,1                                 |
| Kieleckie                       | 14,7                                 | Łódzkie                         | 18,5                                 |
| Konińskie                       | 15,7                                 | Olsztyńskie                     | 19,4                                 |
| Krakowskie                      | 13,5                                 | Piłskie                         | 25,9                                 |
| Krośnieńskie                    | 8,7                                  | Płockie                         | 22,3                                 |
| Legnickie                       | 16,7                                 | Poznańskie                      | 30,2                                 |
| Lubelskie                       | 15,6                                 | Sieradzkie                      | 18,1                                 |

| Województwa<br>poniżej średniej | Liczba jednostek<br>kwalifikacyjnych | Województwa<br>powyżej średniej | Liczba jednostek<br>kwalifikacyjnych |
|---------------------------------|--------------------------------------|---------------------------------|--------------------------------------|
| Nowosądeckie                    | 11,1                                 | Skierniewickie                  | 18,6                                 |
| Opolskie                        | 15,0                                 | Suwalskie                       | 20,7                                 |
| Ostrołęckie                     | 14,5                                 | Szczecińskie                    | 18,8                                 |
| Piotrkowskie                    | 12,9                                 | Toruńskie                       | 24,7                                 |
| Przemyskie                      | 13,1                                 | Wałbrzyskie                     | 18,1                                 |
| Radomskie                       | 13,0                                 | Warszawskie                     | 17,9                                 |
| Rzeszowskie                     | 11,2                                 | Włocławskie                     | 21,9                                 |
| Siedleckie                      | 13,7                                 | Wrocławskie                     | 18,2                                 |
| Słupskie                        | 15,8                                 | Zamojskie                       | 18,8                                 |
| Tarnobrzeskie                   | 13,3                                 |                                 |                                      |
| Tarnowskie                      | 14,0                                 |                                 |                                      |
| Zielonogórskie                  | 15,3                                 |                                 |                                      |

Źródło: Jerzak M. (1984): Jak zmierzyć społeczny poziom kwalifikacji w rolnictwie. Służba Rolna 10.

### 3. Charakterystyka wykształcenia ludności rolniczej

Poznanie stopnia wykształcenia ludności pracującej w rolnictwie ma poważne znaczenie społeczno-gospodarcze, ponieważ poprzez ten czynnik znajdujemy odpowiedź na wiele nurtujących nas pytań. Istnieje domniemane przypuszczenie, że rolnicy legitymujący się wyższym poziomem wykształcenia wykazują większą skłonność do modernizacji gospodarstw rolnych, są bardziej otwarci na przyjmowanie innowacji rolniczych, wsłuchują się z większą uwagą w porady doradców, a ponadto szukają na własną rękę nowych rozwiązań.

W okresie, gdy polityka rolna faworyzowała sektor uspołeczniony w rolnictwie, badania statystyczne rolników indywidualnych miały powierzchowny charakter. Interesowano się bardziej produkcyjno-ekonomiczną stroną funkcjonowania gospodarstw rodzinnych, aniżeli edukacyjną stroną kondycji społeczności rolniczej.

Tym niemniej dysponujemy danymi spisu powszechnego z 1988 roku, który obrazuje poziom wykształcenia ludności rolniczej. W celu uchwycenia tendencji zmian dokonano porównań do bardziej precyzyjnych badań powszechnego spisu rolnego z 1996 roku.

W ciągu ośmiu lat dzielących oba spisy, zanotowano nieznaczną poprawę poziomu wykształcenia wyższego (z 1,8% do 1,9%). Wzrosło natomiast w sposób istotny wykształcenie na poziomie średnim i policealnym (o 4,4 punkty procentowe) oraz na poziomie zasadniczym (o 44,8 punktów procentowych). Do pozytywnych zjawisk należy zaliczyć spadek liczby osób legitymujących się

tylko wykształceniem podstawowym (z 49,2% do 43,7%) oraz podstawowym nieukończonym (z 11,7% do 7,9%) (tabela 3).

Tabela 3

## Wykształcenie ludności rolniczej (w %)

| Poziom wykształcenia    | 1988  | 1996  |
|-------------------------|-------|-------|
| Wyższe                  | 1,8   | 1,9   |
| Średnie i policealne    | 13,1  | 17,5  |
| Zasadnicze zawodowe     | 24,2  | 29,0  |
| Podstawowe ukończone    | 49,2  | 43,7  |
| Podstawowe nieukończone | 11,7  | 7,9   |
| Razem                   | 100,0 | 100,0 |

Źródło: Dane Narodowego Spisu Powszechnego 1988 i Powszechnego Spisu Rolnego 1996.

Na wsi pojawiła się nowa generacja młodych rolników, która w ramach rotacji pokoleń objęła stery rządów w gospodarstwach. Zjawisko to nasiliło się po 1989 roku, kiedy zanotowano powroty na wieś osób pozbawionych pracy w mieście, a ponadto diametralne zmienia się podejście do zawodu rolnika. Wieś staje się coraz bardziej atrakcyjnym miejscem nie tylko pracy, ale i zamieszkania. Świadczy to o przewartościowaniu dotychczasowych poglądów, że inżynier czy magister nie ma czego szukać w rodzinnym gospodarstwie indywidualnym, do kierowania którym wystarczy kurs rolnika wykwalifikowanego czy też zespół PR.

Jeśli na poziom wykształcenia spojrzeć poprzez strukturę wieku, to zgodnie z przypuszczeniami wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym charakteryzowało się najwięcej osób w wieku 55 i więcej lat.

Wyniki spisu rolnego z 1996 roku dostarczają nam wiele szczegółowych, a przy tym cennych informacji na temat związku wykształcenia z płcią i wielkością gospodarstwa. Kobiety co prawda nie wykazują się wyższym poziomem wykształcenia niż mężczyźni, jeśli na ten problem spojrzeć z punktu widzenia globalnego, ale przynajmniej na dwóch poziomach ta różnica jest istotna na korzyść kobiet. Dotyczy to zwłaszcza wykształcenia policealnego (o 5,8 punktu procentowego) i wykształcenia średniego ogólnokształcącego (o 1,3 punktu procentowego). Aspiracje kobiet do zdobywania wykształcenia są zrozumiałe, przy czym niektóre spośród nich traktują ten czynnik jako sposób zerwania ze wsią, ale późniejsze realia (np. brak pracy) powodują powroty na wieś.

Intrygujące jest pytanie, w jakich grupach obszarowych gospodarstw znajdują się osoby z odpowiednim wykształceniem. Okazuje się, że udział osób z interesującego nas punktu widzenia jest zbliżony we wszystkich grupach gospodarstw. Jedynie osoby z wyższym wykształceniem wykazują większą polaryzację, posiadają gospodarstwa najmniejsze (1-2 ha) i największe (ponad 50 ha). W pierwszym przypadku chodzi o osoby, które traktują swoje małe gospodar-

stwa jako przyszłe rezydencje lub działki podmiejskie, nie nastawione na produkcję towarową. Na drugim biegunie mamy gospodarstwa wielkoobszarowe (dawniejsze PGR), których właścicielami lub dzierżawcami stali się ich dawniejsi dyrektorzy czy też kierownicy, legitymujący się, ze zrozumiałych względów, odpowiednim dyplomem wyższej uczelni (tabela 4).

Tabela 4

Poziom wykształcenia ludności rolniczej w powiązaniu z wielkością gospodarstwa w tys. (1996)

| Rodzaj wykształcenia     | 1 - 2 ha |       | 2 - 5 ha |       | 5 - 10 ha |       | 10 - 20 ha |       | 20 - 50 ha |       | 50 i więcej ha |       |
|--------------------------|----------|-------|----------|-------|-----------|-------|------------|-------|------------|-------|----------------|-------|
|                          | Liczba   | %     | Liczba   | %     | Liczba    | %     | Liczba     | %     | Liczba     | %     | Liczba         | %     |
| Wyższe                   | 24,7     | 2,4   | 27,5     | 1,5   | 17,1      | 1,1   | 10,3       | 1,0   | 4,2        | 1,6   | 1,8            | 7,7   |
| Policealne               | 16,3     | 1,6   | 21,2     | 1,2   | 14,7      | 0,9   | 8,6        | 0,8   | 2,7        | 1,1   | 0,5            | 2,1   |
| Średnie zawodowe         | 148,7    | 14,5  | 208,2    | 11,7  | 170,0     | 10,6  | 117,0      | 11,6  | 38,8       | 15,3  | 5,7            | 24,3  |
| Średnie ogólnokształcące | 40,4     | 3,9   | 54,8     | 3,1   | 40,7      | 2,6   | 26,2       | 2,6   | 8,3        | 3,3   | 1,3            | 5,5   |
| Zasadnicze zawodowe      | 318,9    | 31,1  | 518,0    | 29,1  | 436,4     | 27,5  | 281,7      | 28,0  | 71,4       | 28,2  | 5,8            | 24,7  |
| Podstawowe               | 409,4    | 40,0  | 808,3    | 45,3  | 768,9     | 48,4  | 489,6      | 48,4  | 113,0      | 44,6  | 7,6            | 32,3  |
| Podst. nieukończone      | 66,2     | 6,5   | 145,5    | 8,1   | 141,1     | 8,9   | 77,2       | 7,6   | 15,1       | 5,9   | 0,8            | 3,4   |
| Razem                    | 1024,6   | 100,0 | 1783,5   | 100,0 | 1588,9    | 100,0 | 1010,6     | 100,0 | 253,5      | 100,0 | 23,5           | 100,0 |

Źródło: Dane Narodowego Spisu Powszechnego 1996.

Ciekawa również może być informacja, w jakich grupach obszarowych gospodarstw dominują osoby z wykształceniem średnim i powyżej średniego. Są to gospodarstwa powyżej 50 ha (39,6%), zaś na drugim miejscu gospodarstwa najmniejsze (22,4%). Konstatacja, że gospodarstwa wielkoobszarowe dysponują kadrą (nie tylko kierowniczą) o najwyższym poziomie wykształcenia, świadczy o właściwych tendencjach alokacji czynnika ludzkiego i w miarę przekształceń agrarnych ten proces będzie się zapewne nasilał.

Ogólnie biorąc w ciągu omawianych tutaj lat poziom wykształcenia ludności rolniczej ulegał systematycznej poprawie. Wpływ na tę sytuację miał rozwój szkolnictwa rolniczego i pozaszkolnych form oświaty rolniczej. Coraz śmieiej absolwenci techników rolniczych i wyższych uczelni obejmowali gospodarstwa po rodzicach. Praca na roli nie oznaczała już degradacji społecznej, lecz była traktowana jako równorzędnny zawód w stosunku do zawodów pozarolniczych [Wawrzyniak 2001].

#### **4. Wykształcenie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych w 2002 roku**

Dostępne obecnie wyniki powszechnego spisu rolnego z 2002 r. nie pozwalają na zobrazowanie poziomu wykształcenia całej populacji rolniczej, ale wyłącznie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych. Okoliczność ta stanowi pewien walor, ponieważ właściciele gospodarstw pełnią jednocześnie funkcje kierownicze, podejmują decyzje produkcyjne i są odpowiedzialni za wizerunek gospodarstwa, co stało się niezmiernie ważne, zwłaszcza po wejściu Polski do UE.

Cechą charakterystyczną jest poważny wzrost udziału osób z wyższym wykształceniem z 1,9% w 1996 r. do 5,4% w 2002 r., czyli o 3,5 punktu procentowego analizowanej populacji, przy czym z 104,6 tys. osób mających dyplom wyższej uczelni, tylko 17,4 tys. (16,6%) osób ukończyło studia rolnicze (tabela 5). Cecha ta nie kłóci się z ustawą o kształtowaniu ustroju rolnego z 2003 r., która stanowi, że „osoba fizyczna posiada kwalifikacje rolnicze, jeżeli: a) uzyskała wykształcenie rolnicze co najmniej zasadnicze lub wykształcenie średnie (wyższe); b) osobiście prowadziła gospodarstwo rolne lub pracowała w gospodarstwie rolnym przez okres co najmniej 5 lat”.

Dowodem potwierdzającym posiadanie kwalifikacji rolniczych jest świadectwo lub dyplom ukończenia szkoły, z uzyskanym tytułem zawodowym albo dyplom uzyskania tytułu zawodowego lub dyplom potwierdzający kwalifikacje zawodowe. Interpretując ten przepis można powiedzieć, że osoba z wyższym lub średnim wykształceniem może dziedziczyć gospodarstwo rolne, nie dysponując wcale wykształceniem rolniczym, wystarczy bowiem dyplom jakiegokolwiek uczelni (szkoły).

Napływ do rolnictwa osób z wyższym wykształceniem jest zjawiskiem godnym podkreślenia, ponieważ daje świadectwo „normalnienia” pracy w gospodarstwie rolnym i traktowania go jako zwyczajnego miejsca pracy zawodowej. Zaskakująca jest natomiast tendencja napływu większej liczby osób z wykształceniem pozarolniczym niż rolniczym, jako pochodna nietrafnie podjętych studiów bądź trudności znalezienia pracy w wyuczonym zawodzie.

Według danych GUS gospodarstwa będące w użytkowaniu osób z wykształceniem wyższym poza rolniczym dysponujące 10,4% powierzchni użytków rolnych dostarczają zaledwie 8,4% produkcji towarowej, co wskazuje na słabe wykorzystanie potencjału przyrodniczego gospodarstw tej grupy. Zupełnie inaczej przedstawia się rzecz w odniesieniu do gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, których użytkownik posiada wykształcenie wyższe rolnicze. Otóż gospodarstwa tego typu stanowiące zaledwie 0,9% ogólnej liczby badanych gospodarstw mają w swoim użytkowaniu 3,6% użytków rolnych i wytwarzają 6,1% produkcji towarowej [Zegar 2003].

Najwięcej gospodarstw będących w posiadaniu osób o wyższym wykształceniu pozarolniczym znajduje się w województwie mazowieckim (17,1 tys.), lubelskim (11,8 tys.), małopolskim (8,6 tys.) i podkarpackim (8,3 tys.), co obejmuje aż 42,8% tego typu gospodarstw, najmniej zaś w: opolskim (1,9 tys.), lubuskim (2,3 tys.), warmińsko-mazurskim (3,8 tys.) i kujawsko-pomorskim (4,0 tys.), tj. łącznie 11,5% gospodarstw.

Z uwagi na poza rolnicze dochody właścicieli gospodarstwa te mają często charakter rekreacyjny a nie komercyjny. Koncentracja takich małych działek znajdujących się wokół wielkich miast, jak Warszawa, Kraków, Lublin czy Rzeszów nasila się, wobec perspektywy uzyskania dodatkowych bonusów w postaci dopłat bezpośrednich z UE (dla gospodarstw powyżej 1 ha).

Natomiast osoby z wykształceniem wyższym rolniczym inaczej traktują swoje gospodarstwa rolne. Stanowią one dla nich podstawowy warsztat pracy, co wobec braku pozarolniczego zarabkowania skłania do intensywnej produkcji towarowej.

Z powodu małej rotacji pokoleń najwięcej gospodarstw znajduje się w rękach właścicieli z wykształceniem zasadniczym zawodowym (35,8%) oraz podstawowym pełnym i niepełnym (34,7%). W stosunku do informacji uzyskanych z poprzednich spisów wyraźnie i systematycznie spada liczba osób z wykształceniem podstawowym na korzyść tych z wykształceniem zasadniczym. Wydaje się, że w opinii społeczności rolniczej do kierowania gospodarstwem rolnym wystarczy w zupełności wykształcenie zasadnicze (obecnie gimnazjum), które jednak nie gwarantuje odpowiedniego rozeznania w skomplikowanych realiach rynkowych i kontaktach z instytucjami oraz organizacjami rolniczymi (tabela 5).

Z kolei najwięcej gospodarstw prowadzonych przez osoby bez wykształcenia rolniczego znajduje się w województwach: mazowieckim (115,6 tys.), małopolskim (108,0 tys.), podkarpackim (104,3 tys.) i lubelskim (101,2 tys.). Te dane pokrywają się dokładnie z wykazaną poprzednio liczbą osób z wykształceniem wyższym o charakterze pozarolniczym.

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, kto jest głównym dostawcą produktów rolnych na rynek, nietrudno ustalić, że są to w głównej mierze użytkownicy gospodarstw o wykształceniu średnim i zasadniczym zawodowym (63,2%) oraz podstawowym (30,7%). Daje to w sumie 93,9% dostawców decydujących o ilości i jakości dostarczanych towarów i możliwościach eksportowych kraju (tabela 6).

Znaczenie wykształcenia dla osób pracujących w rolnictwie będzie rosło wobec nowych zjawisk występujących w sferze gospodarki żywnościowej. Po pierwszej akcji składania wniosków o dopłaty bezpośrednie i renty strukturalne wielu rolników uświadomiło sobie, że mimo szkoleń i akcji wyjaśniającej, bez pomocy pracowników Agencji i doradców sami nie byliby w stanie wypełnić odpowiednich dokumentów. Zjawisko „biurokratyzacji pracy” w rolnictwie ma tendencję do narastania z uwagi na potrzebę dokumentowania określonych zja-



wisk i poczyną gospodarczych, a wzrośnie jeszcze bardziej z chwilą pojawienia się konieczności prowadzenia ksiąg rachunkowości rolnej.

Tabela 5

Wykształcenie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych  
w 2002 roku (w tys.)

| Rodzaj<br>wykształcenia                   | Wykształcenie ogólne |         | W tym wykształ-<br>cenie rolnicze |         | Stosunek<br>wykształcenia<br>rolniczego do<br>ogólnego (w %) |
|-------------------------------------------|----------------------|---------|-----------------------------------|---------|--------------------------------------------------------------|
|                                           | Liczba               | Procent | Liczba                            | Procent |                                                              |
| Wyższe                                    | 104,6                | 5,4     | 17,4                              | 2,2     | 16,6                                                         |
| Policealne                                | 36,2                 | 1,8     | 2,7                               | 0,3     | 7,4                                                          |
| Średnie                                   | 431,3                | 22,1    | 103,8                             | 12,9    | 24,1                                                         |
| Zasadnicze zawodowe                       | 699,5                | 35,8    | 196,7                             | 24,6    | 28,1                                                         |
| Podstawowe i podsta-<br>wowe nieukończone | 676,1                | 34,7    | 480,9                             | 60,0    | -                                                            |
| Pozostałe                                 | 3,4                  | 0,2     | -                                 | -       | -                                                            |
| Razem                                     | 1951,2               | 100,0   | 801,5                             | 100,0   | 25,1                                                         |

Źródło: Zegar J. (2003) (red.): Zróżnicowanie regionalne rolnictwa. GUS, Warszawa.

Tabela 6

Charakterystyka wykształcenia użytkowników indywidualnych gospodarstw  
rolnych o różnych kontaktach z rynkiem w 2002 roku (w %)

| Rodzaj<br>wykształcenia | Średnio | Struktura wykształcenia użytkowników<br>gospodarstw |                                    |                                  |                     |
|-------------------------|---------|-----------------------------------------------------|------------------------------------|----------------------------------|---------------------|
|                         |         | Nie<br>prowadzący<br>produkcji<br>rolniczej         | Produkcujących                     |                                  |                     |
|                         |         |                                                     | Wyłącznie<br>na własne<br>potrzeby | Głównie<br>na własne<br>potrzeby | Głównie<br>na rynek |
| Wyższe                  | 5,4     | 13,0                                                | 4,8                                | 4,1                              | 3,4                 |
| Policealne              | 1,8     | 3,2                                                 | 1,8                                | 1,8                              | 1,4                 |
| Średnie i zasadnicze    | 57,9    | 52,5                                                | 52,1                               | 54,3                             | 63,2                |
| Podstawowe              | 32,0    | 26,3                                                | 37,3                               | 36,0                             | 30,7                |
| Pozostałe               | 2,7     | 4,4                                                 | 3,9                                | 3,7                              | 1,2                 |
| Nie ustalono            | 0,2     | 0,6                                                 | 0,1                                | 0,1                              | 0,1                 |
| Razem                   | 100,0   | 100,0                                               | 100,0                              | 100,0                            | 100,0               |

Źródło: Józwiak W. (2003) (red.): Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002. GUS, Warszawa.

## 5. Podsumowanie

Zmiany, jakie zachodziły w poziomie wykształcenia ludności rolniczej na przestrzeni ponad 30 lat wskazują na istotne przewartościowanie pojęcia rolnika „z dyplomem w ręku”. Początkowo aspirowano do ukończenia kursu kwalifikowanego rolnika ewentualnie zespołu przysposobienia rolniczego, potem ukończenia zasadniczych szkół rolniczych a nawet techników. Część absolwentów „z maturą” podjęła studia w akademiach rolniczych, lecz tak zdobyte wykształcenie predysponowało raczej do pełnienia funkcji kierowniczych w PGR, RSP, SKR, przetwórstwie rolno-spożywczym, niż w gospodarstwach indywidualnych.

Zniesiony rygoryzm prawny przy spadkobraniu i dziedziczeniu gospodarstw rolnych spowodował, że kategoria wykształcenia zaczęła odgrywać mniejszą rolę w obrocie ziemią.

Obecnie jesteśmy świadkami boomu edukacyjnego, którego skutki przeniosły się również na wieś. Ponadto przeprowadzono reformę szkolnictwa podstawowego i średniego (wprowadzono gimnazja i licea), co wydłużyło okres kształcenia i wprowadziło nowe typy szkół.

Nie ulega wątpliwości, że potencjał intelektualny środowiska wiejskiego wzrósł w sposób istotny, jeśli na to zjawisko spojrzeć poprzez pryzmat formalnego wykształcenia. Napływ do rolnictwa osób z wyższym wykształceniem należy widzieć nie tylko w aspekcie statystycznym, ale wielu osób, które przyszłość swoją i rodziny wiążą ze środowiskiem rolniczym, które w sposób twórczy spożytkowują innowacje napływające na wieś. Coraz częściej na wsi pozostają także osoby z wykształceniem policealnym i licealnym, które w krótkim okresie mogą zdobyć dominującą pozycję w zawodzie rolnika.

Dużo dobrych zjawisk należy łączyć z rentami strukturalnymi, które przyspieszą rotację pokoleń, poprawią strukturę agrarną i odsuną od decyzji kierowniczych osoby będące w podeszłym wieku. Impuls związany z rentami strukturalnymi może pobudzić środowisko rolnicze do poszukiwania nowych sposobów egzystencji w rolnictwie (np. grupy producenckie) i nowych sposobów wytwórczości rolniczej, z jednoczesnym poszanowaniem praw przyrody.

### LITERATURA

1. Jerzak M. (1984): Jak mierzyć społeczny poziom kwalifikacji w rolnictwie. Służba Rolna nr 10.
2. Józwiak W. (red.) (2003): Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002. GUS, Warszawa.
3. Małanicz Z. (1965): Wpływ wykształcenia na ekonomiczną efektywność gospodarstw chłopskich. Roczniki Nauk Rolniczych, Seria D, Tom 114.
4. Wawrzyniak B. (2001): Luka edukacyjna barierą procesu integracji polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską. Wieś i Rolnictwo nr 3.
5. Zegar J. (red.) (2003): Zróżnicowanie regionalne rolnictwa. GUS, Warszawa.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK, BOLESŁAW WOJTASIK

### TENDENCJE ZMIAN POZIOMU WYKSZTAŁCENIA LUDNOŚCI ROLNICZEJ

#### STRESZCZENIE

Celem artykułu była ocena tempa zmian w poziomie wykształcenia ludności rolniczej w latach 1970-2003. Kierunek zmian należy ocenić jako właściwy, polegający na istotnym wzroście liczby osób z wykształceniem wyższym, przy spadku liczby osób z wykształceniem podstawowym.

Wśród czynników sprzyjających tym zmianom należy wymienić zmiany generacyjne w rolnictwie, napływ nowych ludzi do rolnictwa i przemiany strukturalne.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK, BOLESŁAW WOJTASIK

### TRENDS IN EDUCATION LEVEL CHANGES OF RURAL POPULATION

#### SUMMARY

The aim of the paper was to estimate education level changes of rural population between 1970-2003. The direction of the changes are quite proper and lie in significant growth of number of people with university degree and drop of population with primary education.

The favourable factors of the changes are: influx of new people and structural changes in agriculture.